

УДК 378.036:74 (477.87) (043.3/5)

ГУМАНІСТИЧНА СУТНІСТЬ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ НАРОДНИХ ПРОМИСЛІВ У ЗАКАРПАТТІ УПРОДОВЖ 1919–1939 рр.

Зимомя Мірослава Миколаївна
м. Дрогобич

У статті осмислено роль народних промислів Закарпаття упродовж 1919–1939 рр. в естетичному вихованні молоді на рівні горожанської школи та гімназії.

Ключові слова: естетичне виховання в Закарпатті (1919–1939), народні промисли, народне мистецтво, народна культура, традиція.

Постановка проблеми. Виявлення гуманістичної сутності естетичного виховання передбачає врахування фактору наступності культурно-освітніх традицій загалом і педагогічного досвіду – зокрема. Звідси – потреба в його ґрунтовному та об'єктивному вивченні. Адже без усвідомлення змісту освіти

й виховання минулих епох не можна адекватно збагнути сучасне й передбачити майбутнє [8, с. 11]. Істотним джерелом збагачення теорії й практики національної системи освіти крізь призму естетичного виховання як її складової постає вивчення творчої спадщини українських педагогів, які в різні історичні періоди нагромадили значний досвід у справі навчання й виховання молоді. «Будь-яка система національної освіти перш за все ґрунтується на духовних і філософсько-методологічних засадах, які покликані визначити сенс і ціннісні орієнтації педагогічної діяльності, співвідношення між загальнолюдським і національним. Висвітлення філософських освітніх процесів в Україні потребує окреслення соціально-духовних основ україн-

ської культури і водночас розгляду історичного контексту» [15, с. 245]. Тут варто наголосити: на органічне розгортання культурно-освітнього процесу суттєво вплинули умови дії системи інгібування.

Взаємодія з дидактично трансформованим соціокультурним досвідом системно відображає складові компоненти естетичного виховання та їхньої результативності. Звідси – доцільність детальнішого аналізу навчальних предметів у типовій горожанській школі. Це сприяє докладному розкриттю сутності складників змісту основних естетичних категорій у процесі виховання в школах Закарпаття упродовж 1919–1939 рр.

Мета статті полягає у спробі проаналізувати зміст і методику естетичного виховання в горожанській школі та гімназії, його складники та функції з огляду на роль у цьому процесі народних промыслів Закарпаття та використання їхнього культурно-освітнього потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Як за Австро-Угорської монархії, так і за Чехословацької Республіки навчальний план горожанської школи забезпечував цикл предметів естетичного характеру. До цього циклу належала передусім музика, що була цілеспрямовано пов'язана з українською мовою [16, с. 15]. Окрім уроку співів, школярі мали змогу вивчати основи релігії, етики, державну мову (угорська, німецька, чеська мови), математику, геометрію, бухгалтерію, природознавство, фізику, хімію, географію, статистику, історію, конституцію, сільське господарство, промисловість, рисування і малювання, геометричне креслення, красопис, гімнастику і вправи зі зброєю. Втім, наприкінці XIX ст. перед горожанськими школами не були висунуті чіткі завдання, оскільки їхня структура не була належним чином вбудована. Примітно, що закінчення повного шестирічного курсу горожанської школи не надавало випускникам привілеїв при продовженні навчання в інших навчальних осередках. Тому такий курс ставав недоцільним. Як результат, горожанські школи з часом були трансформовані на чотирикласові.

Переважно ті ж предмети, що і в класах для хлопців, вивчалися у горожанських школах для дівчат. Тільки замість предмета «сільське господарство» або «промисловість» дівчата вивчали городництво та домоводство, факультативно музику, а також жіночу ручну працю. Усі вони мали безпосередню причетність до світу народного декоративного мистецтва. Так, зокрема, діти отримували змогу витинати ножицями або вирізати ножом з білого чи кольорового паперу орнаментальні й фігурні прикраси житла (фігурки, розети, дерева, стрічки, витинанки-шпалери, іграшки), звані «витинанками». Власне, йдеться про доступність в опануванні прийомів витинання та відповідного матеріалу. У свою чергу, цей прорізний паперовий декор втілює «вічні символи природи, колективний досвід пізнання світу, багатство фантазії» [1, с. 98].

Доцільно наголосити: питання про потребу широкого залучення мистецтва до навчально-виховного процесу й досі не втратило свого актуального звучання. Звідси – спостереження сучасних дослідників, приміром, В. Гринькової: «Основна цінність мистецтва полягає у його впливі на мислення людини як інструмента пізнавальної діяльності, комунікативні якості як засіб духовного та ділового спілкування і на творчі здібності як основний засіб самореалізації особистості. На цій основі всебічно вдосконалюється й практична діяльність особистості – духовна і матеріальна» [4, с. 20]. У горожанських школах для дівчат відбувалося знайомство з народними промыслами різних регіонів Угорщини, до організму якого входила й територія Закарпаття. У всіх цих школах навчання проходило угорською мовою з прийомом тільки тих школярів, які володіли державною мовою. Це було однією із причин того, що у горожанських школах навчалась невелика кількість вихідців з українських родин. Так, наприклад, серед 1548 учнів у горожанських школах за 1911–1914 н.р. значилися лише 54 дівчини та 32 юнаки української (русинської) національності.

Аналіз досліджуваних джерел засвідчує: в період пере-

бування Закарпаття у складі Чехословацької Республіки першочерговим завданням горожанських шкіл було виховання громадянина-патріота. Ці почуття патріотизму покликані були розвивати такі шкільні предмети, як спів, основу якого складало вивчення фольклору, а також історія та географія. «Цілі географії та історії, – наголосила українська поетеса Миколая Божук (1907–1938), – не тільки подати сухі поняття: описи, назви, дати історичних подій, але й виховувати. Ці два предмети можуть і повинні виховувати дітей із сильним характером, свідомих громадян і прищепити їм любов і пошану до всього свого рідного!» [2, с. 64]. Таке чітке спрямування навчального процесу мало свої закономірні результати. Свідченням цьому є участь учнів горожанських шкіл зі своїми творчими працями у різноманітних виставках. Так, 1928 року у міжнародній рисунковій виставці у Празі руські (українські) народні орнаменти з Гуцульщини представила Тячівська горожанська школа, рисунки народного орнаменту з низинного регіону краю – Великоберезнянська, Білківська, Великобичківська горожанські школи, зразки ручної праці – Севлюшська горожанська школа, малюнки з національними мотивами – Рахівська, Ясінська горожанські школи [12, с. 85]. У пресі визнаються заслуги вчительки Р. Таллової-Зарубинової з Тячева, під керівництвом якої відтворені оригінальні візерунки народних гуцульських вишивок. Учні Ужгородської горожанської школи відіслали на виставку вишиті народними орнаментами дві блузи, три заголовки, один бігун, один покривець на стіл. Це – витвори жіночої ручної праці.

Примітний факт: від 22 до 29 квітня 1928 року в Ужгородській горожанській школі експонувалися речі, які згодом надіслано до рисункових вистав у Празі та Брно. З-поміж виставкових позицій схвальні відгуки здобули рисунки народних вишивок дітей класу Р. Таллової-Зарубинової зі шкіл Тячева та Ясіня; товчак і сукач на кукурудзу, а також наочні засоби з народної школи в Дубриничках (учитель Банов); майстерні рисунки з Гомока (учитель Керені); модель ромського села в Ужгороді від циганської школи; жіночі ручні роботи від народної школи в Синевирі (вчителька Дишкантова) – вишивки й нанізани намиста (сплитки) з перлин. Експонати після затвердження комісії були передані до Брна. До чеського міста надійшли також моделі будинків, млину від горожанської школи в Білках, різдвяний вертеп з фігурами, гуцульський одяг, дерев'яні іграшки з Рахова, ручні моделі будинків з соняшника (учитель Д. Павук), дерев'яні іграшки з Нижньої Апші [10, с. 106–108]. Варто наголосити: крім дерев'яних, певну популярність мали також глиняні іграшки (птахи, звірята, мініатюри посуду), у виготовленні яких збереглися архаїчні форми й техніки виконання. Їх виготовляли як гончарі, так і народні митці, які спеціалізувалися виключно на дитячих іграшках.

У журналі «Учитель» в 1926 році опублікований план з програмними засадами під назвою «Горожанська наука й виховання». Його уклав А. Ворон на основі «Міністерського Вісника». Основний зміст цього документа полягав у наступних моментах: а) від першого класу – акцентування уваги на родинному вихованні, плеканні поваги до людини, чуття гідності, гармонії з суспільством; б) від другого класу – домінування самоосвіти, що передбачало відвідування бібліотек, театру, кіно, концертів, виставок, а також читання газет. Ці елементи процесів споглядання й спостереження мали позитивний вплив на розвиток естетичного виховання учнів. Натомість від третього класу коло пізнавально-навчальної інформації суттєво розширювалось. Її складові охоплювали ключові сегменти: 1) «Родина. Село. Округ»; 2) «Інформація про чистоту, здоров'я»; 3) «Держава. Знаки, герби, прапори краю»; 4) «Автономні уряди. Губернатор. Державна повинність»; 5) «Військовий і податковий обов'язок. Військова честь»; 6) «Демократія»; 7) «Безпека держави: війська, поліція»; 8) «Горожанська і особиста свобода»; 9) «Культ музики і співу»; 10) «Грамотність» [3, с. 178]. Така програма забезпечувала й первинне ознайомлення з сутністю декоративно-ужиткового мистецтва, власне, як галузі художньої творчості, що формує естетично-художнє середовище в побуті люди-

ни. Це якісно позначалося на особистісному розвитку учнів. «Конкретний досвід у художньому ремеслі, – слушно зауважила В. Гринькова, – складається з поступового накопичення ефективних прийомів роботи, з яких в естетичному розумінні формується техніка художньої обробки матеріалів» [4, с. 21–22].

Станом на 1921 рік ситуацію в елементарних (початкових) школах стосовно мовного питання аргументовано проаналізував «начальник Шкільного Відділу» [13, с. 15] Йосиф Пешек у праці «Внутрішній розвиток шкільної справи у Підкарпатській Русі». Він акцентує, що у вказаний період було 527 школи з українською, 116 – з угорською, 32 – зі словенською, 7 – з румунською, 2 – з німецькою, 1 – з єврейською мовами навчання. Серед них 267 школи були державні, 3 сільські, 318 уніатські, 33 римо-католицькі, 51 реформаторські, 2 єврейські. У чехословацьких школах налічувалось 2692 учні, у руських (українських) – 28817, у німецьких – 796, в угорських – 11579, єврейських – 6758. Кількість учнів румунської національності в школах не подано. Загальна кількість записаних до шкіл учнів складала 50119 осіб, що становило 41 % від школозобов'язаних дітей [11, с. 54–55].

Матеріали дослідження підтверджують: початкові школи працювали за навчальним планом, складеним на якісно вищому фаховому рівні. 1922 року для горожанських шкіл Закарпаття був виданий навчальний план, за яким для вивчення української мови відводилось 4 години, чеської – 3 години, географії, історії, горожанської науки, фізики – 2 години, співу – 1 година на тиждень [18]. Такі навчальні плани затверджувались на окружних учительських конференціях. При цьому кожний округ мав свій навчальний план. Приміром, початкові школи Севлюшського округу працювали за планами, прийнятими на учительській конференції від шостого листопада 1924 року [17]. Його суттєвим недоліком було те, що предмет «Наука про рідний край», де увага приділялася й народним промислам, вивчався тільки на третьому році.

Значну ефективність на рівні естетичного виховання у гімназії давав взаємозв'язок між уроками ручної праці і народознавством. У процесі навчання перед учнями розкривалася роль народної творчості, художніх ремесел і промислів у духовно-матеріальному житті суспільства, прищеплювалася любов до національного мистецтва, культури, традицій, розвивалися художньо-естетичні оцінки й художньо-творчі здібності, формувалися уміння та навички виготовлення і декорування традиційних виробів з металу, дерева, глини, тканин, природних матеріалів. Як зауважила Т. Цибар, «найбільш помітний вплив на естетичне виховання учнів мають роботи, пов'язані з декоративно-ужитковим мистецтвом, що сприяє художній освіті учнів середнього шкільного віку» [14, с. 11]. Такий висновок не викликає заперечень, адже народна творчість тісно пов'язана з технологією й формою традиційних промислів і ремесел.

Уроки ручної праці і народознавства містили у системі шкільної освіти потужний потенціал для формування художньо-естетичної культури школярів, розвитку їхніх духовно-моральних вартостей, розкриття творчих здібностей. Гімназії були закладами класичного типу, де велика увага надавалась вивченню грецької й латинської мов, логіки. Натомість реальні училища робили акцент на точних і природничих науках. Станом на 1913–1914 навчальний рік у Закарпатті функціонували три провідні гімназії. Кількість гімназистів тут була такою: з 1283 гімназистів 468 – в Ужгороді, 432 – у Мукачеві, 383 – у Берегові. Предмети співу, гігієни, стенографії, англійської, французької, італійської мов, фехтування, музики або ручної праці вводилися за попереднім погодженням з адміністративними органами [6]. У районах з неугорським населенням мова корінних жителів вивчалася як факультативний предмет.

Факультативні предмети у гімназіях можна було вивчати по дві години тижнево за умови наявності необхідної кількості бажаючих учнів. Примітний факт: у 1939–1944 рр. у навчальні плани роботи гімназій внесено зміни. Вони полягають у тому, що співи чи, приміром, французька мова втратили статус обов'язкового вивчення [19]. З іншого боку, дівчатка й надалі мали змогу факультативно оволодіти уміннями ручної праці та домоводством. Ці уроки відображали устремління влади піклуватися про народне мистецтво. Як зауважив В. Клима, вони були спрямовані головню на популяризацію народної вишивки. На його думку, найбільшу роботу у цьому плані здійснили учительки домашніх наук, які «як особисто, так і своєю професійною організацією займаються цим питанням вельми інтенсивно» [7, с. 103]. Варто наголосити: невід'ємним елементом згаданих предметів було ознайомлення з традиційною українською орнаментикою, зокрема, та широке використання народознавчого матеріалу – загалом. На це опосередковано вказав у статті «Народний орнамент у Підкарпатській Русі» («Národní ornament na Podkarpatské Rusi», 1936) [20, с. 257] Всеволод Саханев.

Міжпредметний зв'язок між гуманітарними дисциплінами у школі та народними промислами був очевидним для таких провідних педагогів Закарпаття, як А. Волошин, А. Штефан, А. Алиськевич, В. Бірчак, В. Пачовський, Й. Пуїо, П. Світлик, В. Машкаринець. Їхня діяльність була спрямована на формування цілей загального та естетичного виховання, а звідси – окреслення чітких дидактичних форм. Вони вважали за доцільне розтлумачувати художню вартість народних промислів задля усвідомлення їхніх тісних зв'язків з іншими видами мистецтва. Ця теза є стрижневою і в монографії «Народне мистецтво Підкарпатської Русі» [9] С. Маковського, що побачила світ 1925 року у Празі.

Порівняльний аналіз шкільної справи крізь призму її розвитку у довоєнний та післявоєнний періоди дає підстави стверджувати: перше десятиліття після входження Закарпаття до Чехословаччини ознаменувалося продуктивними змінами в історії шкільництва загалом.

Висновки. На період, коли Закарпаття входило в державний організм Чехословацької Республіки, чи не вперше в історії краю припадає духовне відродження української мови, народних традицій, витворених українським народом упродовж століть. Разом з цим посилюється пріоритетна роль формування національної свідомості шкільної молоді. Особливо важливо, що в учительських семінаріях пропагувався науковий підхід до навчання. Насамперед перевага надавалась вивченню мистецьких і музичних предметів, а також ручних робіт [5, с. 282]. З-поміж чинників, які безпосередньо або опосередковано впливали на якість естетичного виховання з урахуванням ролі народних промислів і ремесел, доцільно виокремити наступні: а) полінаціональне населення регіону, що спромоглося на утворення специфічної культури; б) економічний поступ краю, що зумовив різкий урбанізаційний процес; в) відкриття освітньо-культурних установ (бібліотеки, музеї, виставкові салони, театри). До того ж, локалізація традиційних промислів у конкретному регіоні Закарпаття позначалася й на проблемі стильового вирішення. Мало місце й постійне запозичення елементів культурних явищ від інших етносів і національних меншин. При цьому такі привнесення ззовні переважно зазнавали трансформації через спрощення, достосування до нового контексту або творче доповнення.

Мистецьке життя в Закарпатті 1919–1939 рр. зазнало системного й структурного піднесення. Це зумовило новий поштовх для подальшого розвитку естетичного виховання в краї у другій половині ХХ ст.

Література і джерела

1. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. – Львів: Світ, 1993. – 272 с.
2. Божук М. Історія і географія в школь / Миколая Божук // Учитель / [ред. Й. Пешина, Ю. Ревай]. – Ужгород, 1932. – № 2. – Рочн. XIII. – С. 64–67.

3. Ворон А. Горожанська наука и вихова / А. Ворон // Учитель / [ред. Й. Пешина, Ю.Ревай]. – Ужгород, 1926. – Рочн. 7. – № 1–3. – С. 177–181.
4. Гринькова В. Роль народних художніх ремесел у національному вихованні особистості / В. Гринькова // Молодь і ринок. – 2006. – № 6. – С. 19–24.
5. Дудинський С. Проект реформи образования професорів и учителів / С. Дудинський // Учитель / [ред. Й.Пешина, Ю.Ревай]. – Ужгород, 1927. – 30 септембра. – № 6–7. – Рочн.VIII. – С. 3–8.
6. Ігнат А.М. Загальноосвітня школа на Закарпатті в XIX – поч. XX ст. / А. М.Ігнат. – Ужгород, 1971. – 70 с.
7. Клима В. Школьное діло и просвіщеніе на Подк. Руси / Викторь Клима // Подкарпатская Русь 1919–1936 гг. – Ужгород : Школьная помощь, 1936. – С. 101–105.
8. Кремень В. Підготовка вчителя в умовах переходу загальноосвітньої школи на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання / В. Кремень // Вища школа. – 2003. – № 1 – С. 3–11.
9. Маковский С. К. Народное искусство Подкарпатской Руси / С. К. Маковский. – Прага, 1925. – 56 с.
10. Межинародна рисункова виставка в Празь. Школьна виставка в Ужгородь // Подкарпатска Русь. Часопис посвяченый познанию родного края, педагогичным и литературным справам. – Ужгород, 1928. – Ч. 5. – Р. V. – С. 106–108.
11. Пешек Й. Внутреннее развитие школьного діла на Подкарпатской Руси / Й. Пешек // Карпатурсккія достиженія / [сост. А. В. Поповъ]. – Мукачево : Карпатія, 1930. – С. 54–61.
12. Рисункова вистава в Празь // Подкарпатска Русь. Часопис посвяченый познанию родного края, педагогичным и литературным справам. – Ужгород, 1928. – Ч. 4. – Р. V. – С. 85.
13. Росоха С. Сойм Карпатської України (в 10-ти ліття проголошення самостійності) / Степан Росоха. – Вінніпег : Культура й освіта, 1949. – 98 с.
14. Цибар Т. М. Естетичне виховання учнів середнього шкільного віку в полікультурному середовищі на Закарпатті (1919–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Т. М. Цибар. – Тернопіль, 2008. – 20 с.
15. Чепіль М. М. Роль національної культури у вихованні студентської молоді / М. М. Чепіль // Реклама і дизайн XXI сторіччя: освіта, культура і економіка. Збірник наукових праць. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 245–246.
16. Юрош О. Музичне виховання в Закарпатті: контекст освітнього процесу (1919–1939) / Олена Юрош. – Дрогобич: Сурма, 2007. – 216 с.
17. ДАЗО у Берегові // Р 64, од. зб. 372 (Розклад учебного матеріала для народных школ Севлюшского округа. – Севлюш, 1924).
18. ДАЗО у Берегові // У 91, шифр 372 (Учебни основы для горожанских школ Подкарпатскоь Руси. – Ужгород, 1922).
19. ДАЗО у Берегові // Ф. 391, оп. 4, од. зб. 686, 1 арк.
20. Sahanev V. Národní ornament na Podkarpatské Rusi / Vsevolod Sahanev // Podkarpatská Rus. – Bratislava, 1936. – S. 255–258.

В статтє раскрыто роль народных промыслов Закарпатья на протяжении 1919–1939 гг. в эстетическом воспитании молодежи на уровне гражданской школы и гимназии.

Ключевые слова: эстетическое воспитание в Закарпатье (1919–1939), народные промыслы, народное искусство, народная культура, традиция.

The article reveals the role of the folk trades in the aesthetic education in Transcarpathia during 1919–1939.

Key words: aesthetic education in Transcarpathia (1919–1939), folk trades, folk art, national culture, tradition..